

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ФАНЛАР АКАДЕМИЯСИ
ЎЗБЕК ТИЛИ, АДАБИЁТИ ВА ФОЛЬКЛОРИ ИНСТИТУТИ
ТОШКЕНТ ДАВЛАТ ЎЗБЕК ТИЛИ ВА АДАБИЁТИ УНИВЕРСИТЕТИ
ҚЎҚОН ДАВЛАТ ПЕДАГОГИКА ИНСТИТУТИ
ҚАРШИ ДАВЛАТ УНИВЕРСИТЕТИ
ЎЗБЕКИСТОН ЁЗУВЧИЛАР УЮШМАСИ

ҲОЗИРГИ АДАБИЙ ЖАРАЁН МАСАЛАЛАРИ
АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ ЛИТЕРАТУРНОГО ПРОЦЕССА
CURRENT ISSUES OF THE LITERARY PROCESS

*Назар Эшонкул таваллудининг 60 йиллигига бағишлаб ўтказилган
халқаро илмий-назарий анжуман материаллари*

Ўзбекистон Республикаси Фанлар академияси
“Фан” нашриёти
Тошкент – 2022

УЎК:...
КБК:...

Тўплаб нашрга тайёрловчилар:
ф.ф.н. Г.Сатторова, кич.и.х.Т.Нажмиддинов

Тахрир хайъати:
ф.ф.д. Сувон Мели, ф.ф.д. Ш.Турдимов, ф.ф.д. М.Асадов, ф.ф.н. Э.Очилов, ф.ф.д. М.Кўчкорова,
кич.и.х. М.Ҳақимов, таянч докторантлар –О.Жумабоев, М.Отабоева, М.Имомалиева.

Такризчи:
ф.ф.д. С.Тўлаганова

**Ҳозирги адабий жараён масалалари [Матн] / Нашрга тайёрловчилар Г.Сатторова
ва бошқ;. – Тошкент: “Фан” нашриёт, 2022. – 200 бет.**

Тўпламдан халқаро конференция материаллари ўрин олган. Мақолаларда филология илмининг турли соҳаларига оид илмий кузатишлар жамланган бўлиб, мазкур соҳага оид барча мутахассисларга мулжалланган.

ISBN: ...

© Г.Сатторова
© ЎзР ФА “Фан” нашриёти, 2022.

орқали ҳукмрон ғояга кўр-кўрона итоат ёки аксинча, исёнкорона муносабат акс этади. Ҳатто роман бадиий концепциясини ташувчи Н. ҳам конкрет инсондан кўра, кўпроқ давр Одами. Хуллас, энг қуйи поғонадаги хизматчидан тортиб, С маҳкамаси раҳбарияю суд раисигача ноинсоний жамият яратган типлардир.

Н.Эшонкул роман бадиий воқелиги марказига Н.нинг бешафқат дунё зиддиятларидан ўртанган қалбини олиб чиқади. Воқелик бадиий реалликка эврилиши асносида, пластик деформация содир бўлади. Яъни роман ёруғлик юзини кўрганида ёзувчи яқин ўтмишда гувоҳи бўлган воқелик тугаган эди. Мустақиллик ғалаба қилганига йигирма йилдан ошганди. Шунга қарамасдан, воқеликнинг адиб руҳиятидаги чандиқлари ҳануз битмаганди. Мустақиллик даври ёзувчи қалбидаги ўша ҳароратни поэтик ифодага чиқариш имконини берди. Ижодкор инсоннинг эркинлиги ортиши Н.Эшонкул темпераментини фаоллаштирди, тассуротларига қанот бахш этди. “Гўрўғли” романи туйғу-кечинмаларга бой бўлишини таъминлади.

Асарда экспрессионизмга хос кайфият, унинг усул ва воситаларини ижодий ўзлаштиришга интилиш кузатилади. Н.Эшонкул роман бадиий реаллигида яқин ўтмиш ҳаёти ва қадр топмаган инсон умрини абсурд сифатида талқин қилишга интилган. Содир бўлаётган воқеа-ҳодиса – инсон тақдири ҳақида жамият чиқарган нотўғри ва ясама хулоса ички зиддиятларга тўла, реал ҳаёт мантиғи, оқилона қарашларга зид эканида абсурд вазият намоён бўлади. Шу боис, воқеалар тартибидаги сабаб-оқибат муносабатлари қисман бузилади. Ижтимоий муносабатларга хос маънисизлик роман ритмида жаранглаб турувчи чорасиз одамнинг талпинишлари, ҳазин нидолари орқали кўрсатилади.

Дарҳақиқат, инсон дардини тинглашни истамайдиган қаттол куч мавжуд экан, Н.нинг маънисиз тақдири ҳар бир кимсада такрорланиш эҳтимоли ҳам йўқолмайди. Н. мушкулени осон қилишга чоғланган одамлар: мухбир, муҳаррирнинг жияни, суд котиби, гўрков унинг жонига оро кирмайди. Чунки уларнинг ҳеч бири бунинг уддасидан чиқишга қодир эмас. Инсон – ўз қисмати олдида беҳад ёлғиз. Н. ўз ҳаёт йўлида кашф этган ҳаётий ақида китобхонни юқоридаги каби аччиқ, лекин ҳаққоний хулоса сари етаклайди. Китобхон онгини чархлаб, ўз қалбига маънавий сафар қилишга чоғлайди. “Мен”лигини топишига кўмаклашади. Мендан “мен”ликка томон солинган сўқмоқдан бошланган бу сафар ўзликни кашф этиш, уни қайта идроки қилиш манзилига элтади.

Ҳар бир инсон, хусусан, адабий қаҳрамон учун ҳам, ўз “мен”идан бошқа гўзалроқ дунё йўқ. Зотан, қаҳрамон дунёни фақат ўз “мен”и орқали кўриб, барча мушкулотларни “мен”лиги манфаатига бўйсундирса, нафақат дунё, балки инсон ҳақидаги тушунча ва билимларини ҳам бойитади. Реал воқеликдан ўз излаганини топмаган Н. мислсиз изтироблар сўнггида бундан улуғроқ, олийроқ воқеалик сари интилади. Шахсияти, шаън-ғурури топталмаслиги, кадри поймол этилмаслиги учун сўнгги имконни қўллашга ҳақли эканини кўрсатмоқчи бўлади.

НАЗАР ЭШОНҚУЛНИНГ АДАБИЙ –ТАНҚИДИЙ ҚАРАШЛАРИДА АДАБИЁТГА МУНОСАБАТ

**Шоира АҲМЕДОВА,
БуХДУ профессори,
филология фанлари доктори**

Аннотация. Мақолада истеъдодли адиб Назар Эшонкулнинг адабий-танқидий қарашларидан қизил ип бўлиб ўтадиган Адабиёт ҳақидаги қарашлари ўрганилган.

Калит сўзлар: адабиёт, адиб, адабий-танқидий қарашлар, адабий жараён, “мен”, адабиётнинг вазифаси.

XX аср бошлари янги ўзбек адабиёти ўз руҳига мос янги мазмун ва шаклга эга адабий танқидни тақозо этди. Шу боис бу даврда Фитрат, Чўлпон, Абдулла Қодирий, Садриддин Айний каби адиблар бадиий ижод билан бир қаторда адабиётшунослик соҳасида ҳам фаолият кўрсатдилар, XX асрнинг 30-йилларида адабий танқидни ривожлантиришга Ойбек, Ғафур Ғуллом, Уйғун, Ҳамид Олимжон, Отажон Ҳошим, Сотти Ҳусайн, Иззат Султон ва бошқалар, 40- йилларда эса М. Шайхзода, А.Қаҳҳор ва бошқалар катта ҳисса қўшиб келдилар. Ҳар бир даврда, бу давр адабиёти, адабий танқиди ривожда мунаққидлар билан бир қаторда адиблар ҳам фаоллик кўрсатдилар.

Мустақиллик йиллари адабий жараёнини кузатадиган бўлсак, бу соҳада бироз оқсаш сезилади. Ш.Холмирзаев, Улуғбек Ҳамдам каби ижодкорлар илғорликни қўлдан бермай келганларини ҳисобга олмаганда, бу давр адибларининг барчасини ҳам фаол деб бўлмайди. Бу жабҳада истеъдодли ёзувчи Назар Эшонқулнинг борлиги эътиборлидир. Адиб устозлар анъаналарини давом эттириб, бадиий ижод билан бирга адабий жараёнга эътибор билан қаратиб, адабий танқид ривожига, унинг такомилга ўз ҳиссасини қўшиб келмоқда.

Адиб ижодининг дастлабки йилларидан кўра 2000- йиллардан бошлаб, адабий жараёнда ўзининг адабий-танқидий қарашларини жамлаган мақолаларини эълон қилиб борди, айниқса, унинг 2 жилддан иборат “Мендан “мен”гача китоби адибнинг адабий жараёнга, адабиёт ривожига бефарқ эмаслигини яққол кўрсатади. “Ҳаёт ва адабиёт биздан чинакам истеъдодларни ва “мен”ларни талаб қилмоқда. Чунки у бизнинг “мен”имизга қараб эртанги кунини яратади”⁵¹. Шу боис адиб “мен”ни ички дунёнинг тўлиқлиги, ўзига ишонч деб ҳисоблайди. “Янги адабиёт янги сўз, янги тил деганигина эмас, балки янги дунё, янги изтироб, янги тафаккур, янги юксаклик дегани ҳамдир”, шундан келиб чиқиб адиб Адабиётнинг бугунги кундаги ўрни, вазифалари ҳақидаги теран мулоҳазаларини ўртага ташлайди.

“Рамз хаёл ва ҳаётнинг шартли ифодасидир. Адабиётнинг илоҳий кучи, қудрати шу рамзларнинг қай тариха ифода этилганига боғлиқ...

Наср ҳам, назм ҳам, асли рамз, метафора, воқеликнинг тимсолидир. Воқеликнинг айнан ўзи гўзалмас, унинг тимсоли гўзал. Юқорида айтганимиздек, тошмас, тошга йўнилган хаёл гўзал. Адабиётнинг илоҳий кучи ана шу хаёлни ярата олишда кўринади....

Адабиётнинг илоҳий қудрати гўзаллик яратаётганида кўринади”⁵².

Назар Эшонқул адабиётнинг тараққиётини истеъдод билан белгилайди. Жамиятда истеъдод бўлмас экан, адабиёт бўлмайди. Адабиётни янгиловчи руҳни истеъдоддан деб ҳисоблайди.

Адибнинг “Тун панжаралари” кассасининг қаҳрамони “Адабиёт инсоннинг оғриқларидир... Қачонлардир уни бир-бирларига юракларидаги оғриқларини айтиш ва ибрат қилиб кўрсатиш учун ўйлаб топишган” деган фикрларни айтади. Назар Эшонқул эса адабиётни фақат изтиробдан иборат эмас деб ҳисоблайди: “Адабиётдаги изтироб оддий ғамдан фарқ қилади, юқорида айтганимиздек, инсонни севганидан, уни мукамал кўришни истаганидан, аммо истаклари амалга ошмаганидан, инсон мукамал бўлиш ўрнига адашиш йўлларини танлаганидан, танлаётганидан туғиладиган изтироб бу. Адабиёт келажак ва инсон ҳақидаги гўзал изтироблар, қайғулар, ҳиссиётлар акс этадиган ҳамда бу туйғулар, кечинмалар орқали инсоннинг тафаккурини бетиним халос бўлишга ундайдиган бир восита. Адабиёт одамни халос бўлишга ундайди. У чақирмайди, ичдан, ҳис-туйғуларга таъсир этиш орқали ундайди”⁵³.

Адиб адабиётнинг янгиланиб, буюк эврилишларга учраган бўлса ҳам, вазифасини ўзгартирмагани ҳақида фикр юритади. Қадим даврларда ҳам, ҳозир ҳам адабиёт адаб вазифасини ўтаганлиги, ўтаётганлигига урғу беради. Адаб учун хизмат қилмайдиган адабиётни тушунмаслигини, адаб насихатгўйлик эмаслигини таъкидлайди. “Адаб хизмати туйғулар, ҳиссиётлар, образлар, метафоралар, сўз ўйинлари, кечинмалар, тимсоллар билан сабаб ва

⁵¹ Эшонқул Н. Мендан “мен”гача. Тошкент: “Akademnashr”. 2014. 12-бет. Кейинги ўринларда шу китобнинг саҳифаси кўрсатилади.

⁵² 114-бет.

⁵³ 138-бет.

оқибатни кўрсатишдир. Ўз даврининг одами қандай ўйлаётгани, қандай яшаётгани, қандай фикрлаётгани, нимадан изтироб чекаётгани, нима уни қайғуга солаётгани, унинг ички дунёси қандай эканини англаш ҳамisha ижодкор олдигаги вазифалардан биридир”⁵⁴.

“Ботинни англаш санъати” деб номланган суҳбатда адиб Адабиёт ҳақидаги мулоҳазаларини давом эттиради. Адабиётнинг илоҳиёт ҳодисаси, одам ҳақидаги илоҳий изтиробни одам ҳақидаги энг юксак қайғудир деб ҳисоблайди, дунёни маърифат, тафаккур кутқаришига ишонади.

“Мендан “мен”гача китобининг учинчи қисмида жаҳон адабиётининг йирик вакиллари ижоди ҳақида мулоҳазалар билдирган адиб адабиётнинг вазифалари, ёзувчилик бурчи ҳақидаги уларнинг теран фикрларига мурожаат қилади. Масалан, Франц Кафка ижоди ҳақида гапирар экан, унинг кундалигидаги “Менинг бирдан-бир касбим адабиётдир...Менинг бор-йўғим адабиёт, холос”, — деган сўзларини келтиради. Ёки Борхес ижоди ҳақида мулоҳаза юритар экан, “Метафора, рамз, тимсол адабиётнинг яшаш имконидир. Адабиётлар тараққиёти –рамзлар тараққиёти, шу сабабли ёзувчининг тили лингвистик ҳодисадан кўра эстетик ҳодисадир”, — деб ёзади.

“Мутоалаа эзгуликка бошлайди” деб номланган суҳбатда адабиётга шундай ихчам ва лўнда таъриф беради: “Адабиёт — инсон ҳақида, инсоннинг дунёси ва қалби ҳақидаги фан. Шундан оладиган сабоқ. Асар одам ҳақида, кўнгил ҳақида таълим бераётгани — шу сабоқнинг ўзи етиб ортади... Сабоқ — ёруғлик”⁵⁵.

“Ижод завқи” суҳбатида эса адабиётнинг кўламини инсонни қай даражада тадқиқ этганига қараб белгилаб келинганини таъкидлар экан, адиб Адабиётнинг азалий мавзуси — инсон, — деб ёзади.

Шу билан бирга адибни адабиётнинг жамиятда тутган ўрни кейинги йигирма йилликда бир мунча пасайганлиги ташвишга солади, бироқ у миллатнинг руҳи, қалби бўлган адабиётсиз жамиятни тасаввур ҳам қилолмайди.

Адабиёт инсон моҳиятини ўрганар экан, у бевосита фалсафа ва илоҳиёт билан бирлашиб кетади. Адабиётнинг дарди, изтироби, оғриғи фалсафий оғриқ, илоҳий оғриқ. Чунки инсоннинг моҳиятини унинг кўнгли, руҳиятини моддий тараққиётлар тўла қондиrolмайди. Истеъдодли адибнинг адабиёт, ижод ҳақидаги асосли мулоҳазаларини ўқир экан, китобхон Адабиётнинг сирли, сеҳрли оламини ўзи учун яна қайтадан кашф этгандек бўлади. Ёзувчи таъкидлаганидек, “Адабиёт ёзувчиларнинг “уйи”, меҳроби, унга гард юқтирмаслик барчанинг бурчи” бўлишига ишонч ҳосил қилади.

Уильям Фолкнер ижоди ҳақидаги кичик портретида унинг Нобель мукофоти тақдимои маърузасида айтилган қуйидаги сўзларини таъкидлаб келтиради: “Адабиёт инсонга матонат бағишлаши керак. Инсонни енгиб ўтишга ва енгилга ўргатиши керак...Инсон нафақат дош беради, балки енгиб ҳам ўтади... Адабиётнинг, ёзувчининг бош вазифаси ана шу енгиб ўта олишни кўрсатиш ва тасвирлашдир...”⁵⁶.

Ўзининг адабий-танқидий қарашларида “Инсоннинг қалбини сақлаб қолиш — бугунги адабиётнинг бош вазифаси ва бурчи эканлигини қайта —қайта уқтирган адибнинг Адабиёт ҳақидаги мулоҳазалари Адабиётни асраш учун огоҳлик кўнғироғи бўлиб қолишига ишонамиз.

⁵⁴ 139-бет.

⁵⁵ 160-бет.

⁵⁶ 321-бет.

МУНДАРИЖА

И.Ҳаққулов. Эврилиш товуши.....	3
Э.Аъзам. Бепоен осмон.....	8
Қ.Қахрамонов. Назар Эшонқул ижодининг адабиётшуносликда ўрганилишига доир баъзи мулоҳазалар....	9
Н.Жабборов. Мангу яшиллик сири.....	15
Й.Солижонов. Жавоб излаётган одамлар.....	18
Д.Қурононов. Назар Эшонқул реализми ҳақида айрим мулоҳазалар.....	20
Б.Каримов. Назар Эшонқулнинг мухташам назари.....	24
А.Улуғов. Бебаҳо одамлар образи.....	29
Ғ.Муродов. Романда янги бадий тафаккур ифодаси.....	56
И.Ёқубов. Трагиклик ва сатирик модуслар – эстетик аналогия воситаси.....	57
Ш.Ахмедова. Назар Эшонқулнинг адабий-танқидий қарашларида адабиётга муносабат.....	70
С.Тўлаганова. Ўзликни англаш изтироби ёхуд ёзувчидан миллатпарваргача.....	73
А.Қосимов. Жамиятнинг бадий тасвирида рамзий образлар.....	77
М.Кўчқорова. Назар Эшонқул ва ўзбек модернизм адабиёти.....	80
З.Қобилова. Назар Эшонқул фикратлари: қадим оҳанглар садоси.....	83
Г.Сатторова. Назар Эшонқул ижодида диний-фалсафий мотивлар.....	86
Фахриёр. Орият одамлари.....	88
Ў.Ҳайдар. Қадимий мунг залвори.....	90
Emek Üşenmez. Modern özbek edebiyati ve Nazar İřankul.....	93
N. Biray, U. Topçu Öztürk. Nazar İřankul’un “İstilâ” Hikâyesi Üzerine Bir İnceleme.....	95
Д. Холдоров. Назарнинг оригинал кассалари.....	109
Г.Имомова. Назар Эшонқул ҳикояларида бадий синтезнинг уйғунлашуви.....	112
А.Эшонбобоев. Ёзувчи Назар Эшонқулнинг адабий-танқидий қарашлари ҳақида.....	118
У.Расулова. Бесамар умр манзаралари.....	121
Ф.Бурханова. Назар Эшонқул адабий-эстетик қарашлари ва ижодий уйғунлик.....	125
С.Мўминова. Назар Эшонқул ҳикояларида аёл руҳияти тасвири.....	131
М.Саидакбарова. Бадий адабиётда “Муолажа” усуллари.....	133
З.Суванов. Бадий матнни лингвистик экспертиза қилиш зарурати ва омиллари (<i>Н.Эшонқулнинг “Сибизга воласи” ҳикояси таҳлили мисолида</i>).....	135
Н.Чўлиева. Назар Эшонқул ҳикоялари бадиияти ва услуби.....	138
Ю.Бабақулов. Ёзувчи услуби ва бадий нутқ.....	144
Б.Жовлиев. Ёзувчи Назар Эшонқул асарларида мифопоэтик талқин ва бадий образ.....	148
Б. Мўминов, О.Қодирова. “Шамолни тутиб бўлмайди” ҳикоясининг тизимли таҳлили.....	153
Ш.Куванова. Франц Кафка ижоди Назар Эшонқул нигоҳида.....	158
M.Nasirov. Nazar Eshonqul asarlarida kognitiv metaforalar.....	162
G.Bahromova. Nazar Eshonqul hikoyalarida estetik ideal va ijtimoiy muhit.....	164
С.Шукурова. Адабий анъана, адабий таъсир ва новаторлик масаласи (Назар Эшонқул асарлари мисолида).....	166
О.Жумабоев. Назар Эшонқул ҳикояларида рамзий тимсоллар.....	169
Байрам Али. Умумбашарий дард.....	172
Д.Муҳаммадиев. Етовдаги одам фалсафасининг поэтик талқини.....	175
Э.Муртазаев. XX аср ўзбек адабиёти насрида уруш мавзуси талқини (<i>Назар Эшонқулнинг “Уруш одамлари” қиссаси мисолида</i>).....	178
М.Фармонова. “Тўр ўғли ёхуд ҳаёт суви”: сарлавҳадаги сеҳр.....	182
Ф.Алланазарова. Назар Эшонқулнинг “Баҳовуддиннинг ити” ҳикоясида куй рамзининг поэтик талқини ..	185
N.Ro‘zimurodova. “Tobut” hikoyasida ramziy va falsafiy qarashlar.....	189
Д.Пирматова. Назар Эшонқул асарларида қўлланган ундалмалар хусусида.....	192
S.Berdiyeva. “Urush odamlari” qissasida kiritma hikoyaning badiiy vazifasi.....	194
Н.Ҳошимова. Бир ҳикоя таҳлили.....	196

ҲОЗИРГИ АДАБИЙ ЖАРАЁН МАСАЛАЛАРИ
АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ ЛИТЕРАТУРНОГО ПРОЦЕССА
CURRENT ISSUES OF THE LITERARY PROCESS

*Назар Эшонкул таваллудининг 60 йиллигига бағишлаб ўтказилган
халқаро илмий-назарий анжуман материаллари*

Ўзбекистон Республикаси Фанлар академияси
«Фан» нашриёти
Тошкент – 2022

Муҳаррир: Муҳаммадали Мамадалиев
Бадий муҳаррир: Баҳром Ёғду
Саҳифаловчи: Муродилло Раҳмонов

Нашриёт лицензияси № 1385, 21.01.2021 й.
00.00.2022 йилда босишга рухсат этилди.
Қоғоз бичими 60×84 ¹/₈, «Times New Roman» гарнитураси.
Шартли босма табағи 25 Адади __ нусха.
Буюртма рақами № 22-03.

Ўзбекистон Республикаси Фанлар академияси
«Фан» нашриётида нашрга тайёрланди ва чоп этилди.
100047, Тошкент ш., Яхё Ғуломов кўчаси, 70-уй.
Тел.: +99899 791-75-55; +99871 262-21-54
e-mail: fan_ndk@mail.ru